

УДК 159.9:37.01:616.89-008.486

ГАННА НАЙДЬОНОВА, АННА МАРЧЕНКО

м. Київ

flyingbirdy@gmail.com

anytam95@gmail.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ З АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ У ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ

У статті розглядається проблема взаємозв'язку стилю сімейного виховання з акцентуаціями характеру у підлітків та основні напрямки корекції акцентуацій характеру шляхом налагодження батьківсько-дитячих відносин у сім'ї. Для вирішення даного питання здійснений теоретичний аналіз джерел щодо основних психологічних моделей сімейного виховання та аномальних стилів виховання, що найчастіше застосовуються батьками на сучасному етапі розвитку суспільства.

На емпіричному рівні встановлений взаємозв'язок стилю сімейного виховання та акцентуацій характеру дітей підліткового віку. Намічено основні тенденції застосування корекційних методів роботи з сім'єю для згладжування стилів сімейного виховання у батьків та акцентуацій характеру у їх дітей.

Ключові слова: взаємозв'язок, стиль, підлітки, акцентуації характеру, тип, батьківсько-дитячі відносини.

В умовах постійних змін, що відбуваються у нашому суспільстві, становлення сім'ї – це складний, довготривалий процес. У підлітковому віці відбувається загострення рис характеру, прагнення до самостійності. Негативний чи позитивний вплив може спричинити невдала зміна стилю виховання, або навпаки застрягання в одному стилі, тому однією з першочергових і найважливіших проблем є виявлення закономірностей взаємозв'язку стилів виховання та виникнення акцентуацій характеру у підлітків.

У науковій літературі представлена велика кількість робіт, в яких висвітлюються типи відносин батьків із дітьми. Це зумовлено величезним впливом сім'ї на формування особистості, характеру і поведінки дитини.

Вплив різних аспектів батьківського виховання на становлення особистості дитини вивчали Е. Берн, К. Бютнер, Д. В. Віннікот, Х. Джайнотт, Ф. Долипо, Р. Дрейкурс, Е. Еріксон, Л. Лотт, Д. Нельсен, К. Роджерс, Р. Сіре, О. Г. Сіляєва, Б. Ф. Скіннер, Х. Сленн, З. Фрейд, Е. Фром тощо. Вивченням стилів виховання займалися Дж. Боулбі, В. І. Гарбузов, Е. Г. Ейдемільер, О. Е. Личко та ін. Основні аспекти корекції батьківсько-дитячих відносин відображаються в роботах Е. А. Дугиної, А. А. Осипової, І. І. Мамайчук. Особливості акцентуації

характеру у підлітковому віці досліджували: О. Е. Личко, К. Леонгард, М. В. Глушман та ін.

Під моделлю О. Г. Сіляєва та інші вчені розуміють більш-менш цілісне уявлення про те, як повинні будуватися ці відносини; тобто це ряд принципів, яких варто дотримуватися батькам, щоб виховати дитину «добре» [7, 88]. Виділяючи три групи підходів до сімейного виховання, автори умовно їх назвали: психоаналітична, біхевіористична, гуманістична моделі. В «психоаналітичних» і «біхевіористичних» моделях дитина представляється скоріше як об'єкт батьківських зусиль, як істота, яку потрібно соціалізувати, дисциплінувати, адаптувати до життя в суспільстві. «Гуманістична» модель має на увазі насамперед допомогу батьків в індивідуальному становленні дитини.

Найважливішою характеристикою сімейного виховання є його стиль. Батьківський стиль – це узагальнені, характерні, ситуаційно неспецифічні способи спілкування даного батька з даною дитиною, це образ дій стосовно дитини [7, 115].

Сімейний психотерапевт Е. Г. Ейдемільер описує велику кількість стилів аномального сімейного виховання [8, 112–114]. Відмінності між стилями виражаються в емоційній включеності батьків у життя дитини, ступені

контролю і турботи, розумінні батьками змісту дитячих вікових та індивідуальних потреб [1; 2; 7; 8]: гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, потуральна гіперпротекція, емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність, безнадзорність.

Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, практикованих у спілкуванні з нею, особливостей сприймання і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків.

Е. Т. Столін і В. В. Столін виділили ще кілька типів неадекватного батьківського ставлення до дитини [1, 154–158]:

1. Ставлення матері до сина-підлітка як «заміни» чоловікові.
2. Гіперопіка і симбіоз: нав'язливе бажання утримати, прив'язати до себе дитину, позбавити її самостійності через страх можливого нещастя з дитиною в майбутньому (комплекс «розумної Ельзи»).
3. Виховний контроль за допомогою навмисного позбавлення любові.
4. Виховний контроль за допомогою виклику почуття провини.

Патологічна загостреність характерологічних рис батьків породжує специфічні особливості ставлення до дитини. Проекція батьківських конфліктів на дитину не передбачає, однак, стилю батьківського ставлення: в одному випадку це вилиться в відкрито емоційне відкидання дитини, яка не відповідає ідеальному батьківському образу; в іншому випадку прийме більш витончену форму: за захисним механізмом реакції обернеться гіперопікою.

Стиль спілкування з дитиною репродуктивний, він багато в чому задається сімейними традиціями. Будь-які батьки використовують великий арсенал стилів сімейного виховання, залежно від актуальної ситуації, проте одна або декілька тенденцій по відношенню до дитини можуть повторюватися частіше і домінувати в сімейному вихованні.

Типи акцентуацій характеру дуже схожі й частково збігаються з типами психопатій [4]. Ще на зорі вчення про психопатії виникла проблема відмежування їх від крайніх варіантів норми. В. М. Бехтерев згадував про «перехідні стани між психопатією і нормальним станом». Акцентуації характеру – це

крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова вразливість відносно певного роду психогенних дій при хорошій і навіть підвищеній стійкості до інших.

О. Е. Личко виділяв такі типи акцентуацій характеру: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний.

К. Леонгард запропонував такі типи акцентуацій характеру: демонстративний, педантичний, застрягаючий, збудливий, гіпертимний, дистимний, тривожний, циклотимний, екзальтований, емотивний.

У нашому дослідженні, яке проводилося на базі загальноосвітньої школи № 8 м. Києва, для виявлення акцентуацій характеру у підлітків був використаний «Характерологічний опитувальник» К. Леонгарда та Патохарактерологічний діагностичний опитувальник О. Е. Личка. Для виявлення особливостей виховання був використаний опитувальник АСВ для батьків підлітків Е. Г. Ейдемільера та тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) А. Я. Варги, В. В. Століна. У дослідженні взяли участь 25 підлітків – учнів 8-9 класів, віком 13–15 років та їхні батьки (27 осіб), здебільшого матері.

За методикою Леонгарда-Шмішека у досліджуваних підлітків переважає (20,8%) гіпертимний тип акцентуації характеру. Кількість підлітків із демонстративним типом акцентуації знаходиться в діапазоні 13,7%. Цьому типу властиві демонстративність поведінки, жвавість, рухливість, легкість у встановленні контактів, артистизм, схильність до фантазерства, позерства і удавання та підвищена здатність до витіснення.

У 13,7% підлітків є тенденція розвитку екзальтованого типу акцентуації характеру, в якому превалює висока інтенсивність темпу наростання реакцій, їх зовнішня інтенсивність, легкість переходу від стану захвату до стану печалі.

До емотивного типу акцентуації відносяться 17,8% досліджуваних. Особи цього типу відрізняються особливою вразливістю і чутливістю. Малий відсоток складають підлітки застрягаючого типу (6,8%), які характеризуються високим рівнем затримки афектів.

Підлітки зі збудливим типом акцентуації характеру складають 3,4% від всієї вибірки досліджуваних. В однаковому співвідношенні (10,5%) знаходяться тривожний та циклоїдний типи акцентуацій характеру. Дистимного і педантичного типів акцентуацій характеру серед досліджуваних не виявлено.

За Патохарактерологічним діагностичним опитувальником О. Е. Личка (ПДО) найбільший відсоток належить лабільній акцентуації.

Результати за опитувальником «Аналіз сімейних взаємин» Е. Г. Ейдемільера вказують на:

1. Домінування гіперпротекції як типу негармонійного виховання (12,9% батьків).
2. Обумовленість гіперпротекцією високих показників недостатності вимог – заборон (11,7% батьків).
3. При виховній невпевненості (9,6%) та проєкції на підлітка власних батьківських небажаних якостей (6,6%) виявлена тенденція до недостатності вимог – обов'язків та і надмірності суворості санкцій щодо дитини (6,7%), які поєднуються з їх недостатністю (11,7%).

Результати за тестом-опитувальником батьківського ставлення (ОРО), А. Я. Варги, В. В. Століна виявили домінуючу частку батьків, які притримуються кооперації по відношенні до своєї дитини, що відображає соціально бажаний образ батьківського ставлення.

Дані отримані за допомогою опитувальника батьківського ставлення (ОРО), А. Я. Варги, В. В. Століна, свідчать про:

- 1) при високих показниках кооперації батьківського ставлення до підлітка, у нього спостерігається домінування гіпертимного типу акцентуацій характеру серед інших;
- 2) при високих показниках симбіотичного ставлення дорослого до дитини спостерігається великий спектр різнобічних акцентуацій характеру, серед яких виділяється істероїдний тип (8%);
- 3) авторитарна гіперсоціалізація та емоційне відторгнення впливає на формування у підлітка лабільного (20%) та конформного (8%) типів акцентуацій характеру;
- 4) ставлення до дитини за шкалою «маленька невдаха» спричинює виникнення антенно-невротичної акцентуації характеру (8%).

Було виявлено, що домінуюча гіперпротекція є найбільш розповсюдженим стилем ви-

ховання серед (23,07% від всієї вибірки); у підлітків найчастіше зустрічається гіпертимний, екзальтований та демонстративний типи акцентуацій.

У більшості сімей характер взаємин викликає у підлітків формування гіпертимного (20,6%), емотивного (17,2%), демонстративного (13,7%) та екзальтованого (13,7%) типів акцентуацій характеру. У сім'ях, в яких батьки притримуються гіпопротекції (7,6%), спостерігається тенденція до формування циклотимного та гіпотимного типів акцентуацій, і можливість спричинювати нестійку акцентуацію. Батьки із виховною непевністю у 9,6% випадків формують гіпертимний тип акцентуацій характеру, який може досягати крайнього значення, а також застигаючий і тривожний типи. При потуральній гіперпротекції (7,6%) загострюється екзальтований та емотивний типи акцентуацій характеру. Також спостерігається високих відсоток сенситивних та конформних підлітків. Батьки, які схильні обходитися без покарань або застосовувати їх вкрай рідко, можуть сформувати у своєї дитини епілептоїдний тип акцентуації характеру.

Сімейна психокорекція – комплекс психокорекційних впливів, що сприяють гармонізації особистісної структури і сімейних взаємин, а також вирішення актуальних психотравмуючих проблем, обумовлених складнощами в цих відносинах. Серед методів психологічної роботи з сім'єю важливе місце займає спільна сімейна терапія, що характеризується тим, що в роботі беруть участь одночасно всі члени сім'ї. У процесі корекційної роботи з сім'єю нерідко використовуються такі методи арт-терапії як ізотерапія, музикотерапія, танцювальна терапія, казкотерапія, драма-терапія тощо [1; 3; 6].

Привабливість ізотерапії (проєктивне малювання) пояснюється тим, що вона спрямована на навчання дітей і підлітків баченню у своїй образотвірчій продукції певного сенсу й усвідомлення її зв'язків зі змістом свого внутрішнього світу та досвіду, а також на розвиток здатності до ведення «внутрішнього діалогу» – до інтроспекції і рефлексії [2, 103].

Бібліотерапія пропонує батькам спеціально підібраний список книг. В основному використовуються книги науково-популярного

характеру, присвячені проблемам сімейного життя і виховання. Батьки повинні самостійно знайти і прочитати дані книги, а під час зустрічей обговорити зміст прочитаних книг, викладаючи власну точку зору на наявні в них проблеми [1; 2; 6].

Маскотерапія – один з напрямків арт-терапії, заснований на перекладі глибинних переживань і проблем клієнта в неживу матерію маски. Може використовуватися в корекції ставлення матері до своєї дитини у вигляді динамік образу своєї дитини у мами.

Драма-терапія допомагає вибудувати адекватну систему психологічного захисту, а також дає вихід внутрішнім конфліктам і сильним емоціям, допомагає при інтерпретації витіснених переживань, сприяє підвищенню самооцінки, здатності усвідомлювати свої відчуття і почуття, тим самим прокладаючи шлях до підсвідомості.

Пісочна терапія в контексті арт-терапії являє собою невербальну форму психокорекції, де основний акцент робиться на творчому самовираженні. Ці образи проявляються в символічній формі в процесі створення творчого продукту – композиції з фігурок, побудов на підносі з піском. Пісочна арт-терапія в сімейному контексті передбачає створення композицій в пісочниці на вільну або задану тему з включенням у процес всіх членів сім'ї [2, 98–99].

Даний метод дозволяє опрацювати психотравмуючу ситуацію на символічному рівні, відреагувати негативний емоційний досвід у процесі творчого самовираження, змінити ставлення до себе, до свого минулого, сьогодення та майбутнього, до значущих інших, також сприяє регресу до минулого досвіду з метою повторного переживання і звільнення.

Також можна використати невербальні методи: психодіагностичний малюнок, психогімнастику («Передача предмета», «Спільні дії»), пантоміму (нездійснені мрії, побоювання, надії, неприємності).

Ефективним способом корекції акцентуації характеру у підлітків є групова психотерапія. Під час тренінгових занять кожен підліток оточується увагою і турботою. Ці заняття готують до більш активного та повноцінного життя в соціумі. Використовуються методи

анонімного обговорення історій підлітків, побудова підлітками моделі свого майбутнього з прийняттям чи відкиданням колишніх форм поведінки, обговорення тем («Що мене влаштовує в сім'ї, а що ні») [1; 2; 6].

Під час корекції батьківсько-дитячих відносин широко використовується прийом анонімних важких ситуацій. Цей прийом спрямований на активізацію творчого підходу у вихованні дітей. Використовується він для активізації групової дискусії і для посилення мотивів учасників до розв'язання знайомих проблемних ситуацій, але новими способами [2; 6; 8].

Під час дослідження ми впевнились, що тема взаємозв'язку та корекції стилю сімейного виховання і акцентуації характеру у підлітків досить актуальна в наш час. Негативні передумови, які можуть проявлятися в сімейних відносинах та негативні умови у розвитку підлітка спричиняють відхилення у становленні його особистості, зокрема, виникнення акцентуацій характеру.

Достатній рівень вивчення цього зв'язку може попередити наслідки негативного впливу батьківського стилю виховання на формування і розвиток особистості підлітка, що сприяє достатньо ефективній корекційній роботі в напрямку сімейної терапії.

Перспективи подальшого дослідження полягають у поглибленому вивченні зв'язку стилю сімейного виховання і виникнення акцентуацій характеру у підлітків для того, щоб попередити наслідки негативного впливу аномального батьківського стилю виховання на формування і становлення особистості підлітка, що в подальшому сприятиме достатньо ефективному розвитку корекційної роботи в напрямку сімейної терапії.

Список використаних джерел

1. Дугинова Е. А. Коррекция детско-родительских отношений: Методические рекомендации для специалистов, педагогов образовательных учреждений, родителей / Е. А. Дугинова. — Новокуйбышевск : 2009. — 103 с.
2. Кісарчук З. Г. Психологічна допомога сім'ї: навчальний посібник / З. Г. Кісарчук, О. І. Єрмусевич. — К. : Главник, 2006. — 160 с. — (Серія «Психол. інструментарій»).
3. Копытин А. И. Техники семейной арт-терапии / А. И. Копытин // Вестник практической психологии образования. — 2010. — № 1. — С. 97—103
4. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. — Л. : Медицина, 1983. — 208 с.

5. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учеб. пособие / А. А. Осипова — М. : Сфера, 2002. — 510 с.
6. Психологія сім'ї: навч. посіб. / Л. В. Помиткіна, В. В. Злагодух, Н. С. Хімченко, Н. І. Погорільська. — К. : НАУ, 2011. — 272 с.
7. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. А. Юстицкис. — 4-е изд. — СПб. : Питер, 2008. — 672 с. — (Серия «Мастера психологии»).

GANNA NAYDONOVA, ANNA MARCHENCO
Kiev

INTERCONNECTION OF THE STYLE OF THE FAMILY EDUCATION WITH THE CHARACTER ACCENTUATIONS IN ADOLESCENTS AND THEIR CORRECTION

The problem of the interconnection of the family education style with the character accentuation in adolescents and the basic ways of correction of character accentuations by setting parent-child relationships in the family. To solve this problem the theoretical analysis of the main sources was carried out to find the psychological models of the family education and abnormal parenting styles that are often used by parents in the modern society.

Empirically the interconnection of the style, of the family upbringing and the character accentuations of teenagers. There are main trends of applying corrective techniques for the smoothing of family style of education of the parents and the accentuation of the character in their children.

Key words: relationship, style, teenagers, accentuation nature, type, parent-child relationships.

АННА НАЙДЬОНОВА, АННА МАРЧЕНКО
г. Киев

ВЗАИМОСВЯЗЬ СТИЛЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ С АКЦЕНТУАЦИЯМИ ХАРАКТЕРА У ПОДРОСТКОВ И ИХ КОРРЕКЦИЯ

В статье рассматривается проблема взаимосвязи стиля семейного воспитания с акцентуациями характера у подростков и основные направления коррекции акцентуаций характера путем налаживания родительно-детских отношений в семье. Для решения данного вопроса осуществлен теоретический анализ источников касательно основных психологических моделей семейного воспитания и аномальных стилей воспитания, чаще всего применяемых родителями на современном этапе развития общества.

Кроме того были определены особенности стилей аномального семейного воспитания и их взаимосвязь с акцентуациями характера у подростков. Намечены основные тенденции применения коррекционных методов работы с семьей для сглаживания стилей семейного воспитания у родителей и акцентуаций характера у их детей.

Ключевые слова: взаимосвязь, стиль, подростки, акцентуации характера, тип, родительно-детские отношения.

Стаття надійшла до редколегії 02.05.2016